

Др МИЛОШ РАДОВАНОВИЋ

МОНАСТИРСКЕ ЦЕЛИНЕ НА ЧАЧАНСКОМ ПОДРУЧЈУ

Др Милош Радовановић, дипл. инж. арх.
УУ 32000 Чачак
Технички факултет

UDK: 911.372.4 : 271 (497.11)

Манастири или њихови комплекси спадају у просторне целине посебне намене. Они су по својој основној функцији предвиђени за живот монашких заједница одвојених од световног живота и посвећених молитви и Богу.

У просторном погледу то су сложене и организоване целине, састављене од више функционалних делова, а најчешће и већег броја објеката, уређених и организованих по одређеним правилима и принципима.

УВОД

Манастире на чачанском подручју са просторног аспекта, као просторне целине посебне намене, нико није до сада озбиљније проучавао. Ипак значајне описе појединих простора и податке о њима налази-

мо још у прошлом веку у делима Вука Караџића „Почетак описанија Српски намастира”¹, Јоакима Вујића „Путешествије по Србији”², Феликса Кашица „Србија земља и становништво”³, Јована Мишковића „Опис Рудничког округа, Манастири у Моравском срезу”⁴, и других.

У новије време истраживањем појединих делова ових простора, а најчешће цркава или живописа, бавили су се у својим радовима: С. Душанић и Р. Николић („Овчарско-кабларски манастири”⁴), Душанка Ранковић („Манастир Никоље у Овчарско-кабларској клисури”⁵) и Радомир Станић („Градитељство и сликарство из краја XVIII и с почетка XIX у пределима око Чачка”⁶ и „Мала Света Гора”⁷). Посебно треба истаћи радове др Милке Чанак – Медић „Манастир Тројица под Овчаром”⁸ и „Благовештење под Кабларом”⁹ у којима аутор поред цркве истражује и друге објекте, а делом и просторне аспекте.

Главни циљ овог рада је да се истражи просторни аспект манастирских целина, односно садржај комплекса, размештај објеката, основни видови и начини организације и на крају да се дају основне типолошке и стилске карактеристике архитектуре.

ОПШТИ ДЕО

По неким изворима на чачанском подручју некад је био велики број манастира, од којих су многи страдали у турском периоду и престали да постоје. Највећи број манастира је био смештен у Овчарско-кабларској клисури, где је настала и значајна монашка колонија названа „Српска Света Гора”, али је ових монашких целина било и на осталим деловима подручја: на Јелици, Вујну па и у самом Градцу – данашњем Чачку.

1. Вук Стефановић-Караџић, *Почетак описанија српски намастира*.
2. Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији*, прва књига Београд 1901, друга књига Београд 1902.
3. Јован Мишковић, *Опис Рудничког округа*, поглавље *Манастири у Моравском срезу*.
4. С. Душанић и Р. Николић, *Овчарско-кабларски манастири*.
5. Душанка Ранковић, *Манастир Никоље у Овчарско-кабларској клисури*, Градац 2, Чачак 1964.
6. Радомир Станић, *Градитељство и сликарство из краја XVIII и почетка XIX века у пределима око Чачка*.
7. Радомир Станић, *Мала Света Гора*, Завичај, илустрована ревија Матице исељеника Србије са матицама исељеника Војводине и Косова, Београд 1982.
8. Др Милка Чанак-Медић, *Манастир Тројица под Овчаром*, Рашка банџина, 1, Краљево 1975.
9. Др Милка Чанак-Медић, *Благовештење под Кабларом*, Градац бр. 98/99, Овчарско-кабларски манастири, Чачак 1991.

Већина манастирских целина на овом подручју, по досадашњим сазнањима, потиче или из каснијег периода српске државе или из времена по доласку Турака. Кречковић наводи предање да су овчарско-кабларске манастире основали калуђери који су побегли са Света Горе у време каталонске најезде (1307 – 1309), али он сматра да је то могло бити вероватније у време кнеза Лазара.¹⁰ Сви манастири на овом подручју сигурно нису настали у исто време и о томе постоје различита мишљења истраживача, настала како због недостатка извора тако и због недовољних материјалних доказа.

Судећи по неким изворима на овом простору је у турском периоду био знатно већи број манастира него данас, али су многи страдали и престали да постоје као: Илиње, Вазнесење и Св. Георгије у Овчару, Оброван у Прислоници и Богородица Градачка која је претворена у џамију. Неки манастири су променили и име, као Бршаник у Стјеник и Копитар у Ваведење,¹¹ а други су постали и парохijske цркве, као манастири у Трнави и Жељевици и преправљена џамија – бивши манастир Св. Богородице у Чачку.

Одмах после ослобођења од Турака, почетком прошлог века, Вук Карацић и Јоаким Вујић су у Овчарско-кабларској клисури забележили осам манастира од којих су Благовештење, Преображење, Никоље и Јовање са леве, а Тројица, Сретење, Вазнесење и Ваведење са десне стране Мораве (сл. 1). У периоду између два светска рата, залагањем владике Николаја, обновљени су и манастири: Илиње изнад Благовештења 1939. године, који је постао метох овог манастира, и Успење код Јовањске куле као метох Јовања 1939. године. На десној страни Мораве саграђен је 1940. и нови манастир Преображење, уместо старог порушеног 1911. године при градњи пруге,¹² и после рата обновљено Вазнесење.

Поред групе овчарско-кабларских манастира на чачанском подручју се данас налазе још два манастира: Стјеник на планини Јелици и Вујан у североисточном делу простора на истоименој планини¹³ (сл. 1).

10. А. Д. Кречковић, *Манастир Никоље (код Кабларом)*, Сремски Карловци 1939, стр. 7.

11. Радован М. Маринковић и Радош Маџаревић, *Подаци о манастирима из Турских дефетера*, Градац бр. 98, 99, стр. 182.

12. Драгомир С. Поповић, *Преписивачка делатност овчарско-кабларских манастира*, Градац бр. 88, 89, стр. 117-120.

13. Манастир Вујан саграђен је за време Првог српског устанка уместо уништеног манастира Обрована на новој локацији.

ПРОСТОРНА АНАЛИЗА МАНАСТИРСКИХ ЦЕЛИНА

Ова анализа има за циљ да да основне карактеристике просторног аспекта манастирских целина као што су: локација, облик, просторна структура, садржај, ограда и заштита манастира, без улажења у архитектуру целине и појединих објеката.

Локација и положај

За разлику од већине наших средњовековних манастира – владарских задужбина које су подизане на бираним локацијама и у близини важних комуникација, као Жича, Грачаница и Градац,¹⁴ манастири на овом подручју грађени су углавном у забаченим и скривеним местима (сл. 1). Главни разлог овако изабраних локација сигурно је време њиховог настанка, односно период блиске турске опасности или време турске окупације. Готово сви манастири, осим Богородице Градачке која је била у речној долини, крај Мораве, подигнути су у тешко приступачним планинским пределима, далеко од путева и турских насеља. Основни разлог овако изабраних локација је био да се склоне и сакрију од турских власти и путева.

Највећи број манастира овог подручја је смештен или у самој Овчарско-кабларској клисури, или на планинским висовима Овчара (сл. 1), а о њиховом забаченом и тешко приступачном положају говоре и многи путописци који су их посетили, као Вук Караџић, Јоаким Вујић, Каниц, Протић и други. Тако Вук Караџић у свом „Почетку описанија српски намастира”, за Никоље каже: „Овај је Намастир у неисказаној врлети и тјескоби: (одовуд се наднијеле над њега стијене кабларске, а одонуд, из преко Мораве Овчарске...) Одоздо се уз Мораву тако тијесним и страшним путем мора доћи, да човек, који се у равни родио и узрастао, мора често смрт погледати.”¹⁵

Јоаким Вујић у свом „Путешествију” при обиласку овчарских манастира наводи за Ваведење: „Овај манастир лежи недалеко од реке Мораве под планином Овчаром, између други страшни, окресни шуми и планина”. За Благовештење каже: „Овај манастир такође лежи између страшни камени стена, под каменитом планином Кабларом, на левом брегу Мораве”.¹⁶

14. Светлана Поповић, *Крст у кругу*, поглавље Планирање манастира, Београд 1992, стр. 67.

15. Вук Ст. Караџић, *Почетак описанија Српски намастира Даница*, Зборник за 1826. стр. 9-24.

16. Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији*, прва књига, стр. 202-207, друга књига, стр. 151-162.

И Феликс Каниц при својој посети овчарским манастирима 1860. године наводи: „У дубокој клисури између Каблара и Овчара леже на обе обале реке по четири манастира, са својим причама о некадашњим чудима, тако скривени од погледа пролазника да ретко кад странац залази у њих”, а за прилаз манастирима каже: „Са кривудаваог пута који преко Јелице повезује Пожегу са Чачком, стрме стазе се кроз шуму и вододерине спуштају ка манастирима у клисури Мораве”.¹⁷

Овчарски манастири су остали не само забачени већ и тешко приступачни све до почетка овог века и пробијања пута Чачак – Пожега кроз Овчарско-кабларску клисуру.

И друга два преостала манастира ван ове целине, Вујан и Стјеник, леже далеко од путева под планином; први на истоименој планини Вујан, а други испод једног од врхова планине Јелице чије име носи. Положај манастирских целина и њихов размештај на чачанском подручју приказан је и на приложеној карти (сл. 1).

Као и код свих средњовековних српских манастира и овде је велика пажња поклањана избору уже локације, односно самог терена на коме се манастир гради. Ужа локација је пажљиво бирања и при томе је вођено рачуна не само о топографији и квалитету тла, већ и о осунчаности и близини воде. То је у већини случајева зараван или блага падина која је обезбеђивала не само стабилан и оцедит терен, већ и могућност развијања комплекса. Тако Вук Карацић каже да Јовање лежи „на лијепом затавњаку крај Мораве”. Благовештење „на поузвишеном затавњаку и на врло лијепу и отворену мијесту” а Сретење „на лијепу мијесту у једноме долу увр Овчара”¹⁸ (сл. 4. и 5). И други манастири на овом подручју су на бираним и добрим локацијама: Ваведење на крају једне косе која се благо спушта у Мораву, Никоље на благој коси и заравни уз Мораву (сл. 2. и 3), а Вујан на заравни и благој падини.

Важна природна карактеристика локације присутна код средњовековних манастира у Србији, да се увек подижу или у непосредној близини река или поред извора,¹⁹ задржана је и овде. Сви манастири на овом подручју су подигнути или поред реке или уз изворс питке воде. Тако су манастири Никоље, Јовање, Ваведење и стари манастир Преображење саграђени или поред реке Мораве или у њеној непосредној близини. Готово сви остали манастири – Св. Тројица, Сретење, Благовештење, стари манастир Преображење и Вујан – саграђени су поред извора добре воде. Неки манастири, као Благовештење и Никоље, у својој порти имају и бунаре.

17. Феликс Каниц, наведено дело, књига прва, стр. 528-535.

18. Вук Ст. Карацић, наведено дело, стр. 6-7.

19. Светлана Поповић, наведено дело, поглавље Планирање манастира, стр. 70.

Облик и просторна структура манастирског комплекса

Основну шему српског манастира која је створена још у XII веку карактерише кружни или овални облик и централно решење.²⁰ Наиме, целокупна просторна структура је омеђена или ограђена зидом који има најчешће кружни облик као код Студенице, или облик који се приближава кругу као код Сопотана, Бањске, Грачанице, Дечана, Мораче и других. Централно решење подразумева да се црква увек налази слободна у средини манастирског комплекса. Карактеристика српских манастира XII и XIII века је и затворена просторна структура, односно ограђен простор уз чије се зидове налазе манастирске грађевине.

Манастирски комплекси крајем XIV и у XV веку задржавају у основи сличну просторну шему која тежи кругу или овалу, али су спољни зидови понекад ојачани кулама као код Раванице и Ресаве. И код ових манастира црква заузима централно место, али се мења унутрашњи распоред објеката који нису увек уза зид као на пример трпезарија.²¹

Било је и манастира који су одступали од кружне или овалне шеме, на шта су утицали пре свега топографски, али и неки други разлози, као код Св. Ахранђела код Призрена, Пећке патријаршије, Св. Николе у Павловцима и других.

За разлику од већине наведених средњовековних манастира, највећи број манастирских целина на чачанском подручју по свом облику углавном одступа од кружне или овалне шеме, а њихов облик је најчешће условљен топографским али и другим природним условима. Тако је издужен облик Никоља условљен Моравом са југа и стрмином Каблара са севера (сл. 2. и 3), а Јовања Моравом са југа и брдом са севера. Топографски разлози су добрим делом одредили и облик простора Св. Тројице, Сретења (сл. 4. и 5), Благовештсња и Вазнесења. Наиме, њихов облик је у највећој мери произашао из форме заравни на којој се развијао комплекс, чије је границе и оквир условило брдо са горње и стрми нагиб са доње стране. У највећем броју случајева преовлађују неправилне и полигоналне форме манастирских целина.

Још једна карактеристика манастира овог подручја је да већина има просторни распоред централног типа, односно манастир је постављен слободно у средини целине. Такви примери су Никоље (сл. 2. и 3), Св. Тројица, Сретење (сл. 3. и 4), Ваведсње, Преображење и Јовање. Неки манастири имају цркву која се не налази у средини, већ на једном

20. Исто, стр. 71.

21. Исто, стр. 73.

крају комплекса као што је случај код Вујна, а делом и код Благовештења, када је црква после изградње нових конака у предратном периоду остала на југозападном делу комплекса.

Манастирски комплекси на овом простору нису статичне целине, већ су се мењали током времена, како по садржају и унутрашњој структури, тако и по облику. Већина манастира је страдала и поново обновљана у турском периоду, а неки чак и више пута, при чему су мењали и облик и садржај. И после ослобођења од Турака овде су настале значајне промене које су уследиле због изградње и обнове не само конака, већ других објеката, па и манастирских зидова.

Садржај и објекти манастирских целина

По свом садржају манастирски простор се може поделити на три функционална дела. То су зона култа, стамбена зона и економска зона.²²

У зону култа у ужем смислу можемо сврстати: цркву, капеле, монашко гробље и трпезарију.

Храм у манастирима овог подручја најчешће заузима централно место у комплексу и о његовом положају и односу према другим објектима већ је било речи.

Манастирске капеле служе за обављање свакодневних молитви које се не обављају у храму и оне се овде не налазе као посебни објекти у простору, већ најчешће у саставу манастирских конака. Такве примере имамо код Сретења, Никоља, Тројице и Ваведсења (сл. 2, 3, 4. и 5).

Монашко гробље се овде налази увек у склопу слободног манастирског простора – порте, и није увек строго одређено његово место. На положај манастирских некропола доста су утицали и конфигурација терена и просторне могућности комплекса. Тако се гробље у Тројици налази са јужне стране цркве, у Сретењу и Вујну са североисточне (сл. 5), у Никољу са северозападне, али има гробова и са североисточне стране цркве (сл. 2. и 3). Гробља се још налазе у Ваведењу са северне стране цркве и у Благовештењу са западне и јужне стране. Поред наведених места сахрањивање је вршено код великог броја манастира и око саме цркве, нарочито са јужне, источне и североисточне стране.

Манастирске трпезарије такође имају култни карактер, јер се у њима поред обеда обавља и један део молитве. Оне се у манастирима овог подручја обично налазе у склопу конака, односно заједно са мана-

²² Исто, стр. 80.

стирским собама или у посебном делу уз њих. Ови простори су током времена често мењали место и положај, а на то су утицали не само страдања и обнове, већ и касније изградње нових објеката. Тако је трпезарија у Благовештењу прво била у старом конаку са северне стране, а у предратном периоду је премештена у нови конак са источне стране, али се она данас користи само за манастирске славе. Слично је било и у Никољу, где је трпезарија некад била у конаку са јужне стране, а касније премештена у нови са северне (сл. 2. и 3). И у Тројици је трпезарија изгледа раније била у сутерену старог конака са северне стране, па је у предратном периоду премештена на запад. У Јовању и Ваведењу је трпезарија са западне стране, а у Вујну у склопу старог конака са североисточне стране. Поред главне трпезарије, која данас служи за манастирске славе, већина манастира има мање трпезарије које служе за свакодневне потребе монаха, као што је случај у Благовештењу, Срећењу, Вујну, Никољу и другим манастирима.

Може се констатовати да трпезарије у манастирима овог подручја немају увек строго одређен положај и место у комплексу. На то су нарочито утицали конфигурација терена и просторне могућности. Друга констатација је да су трпезарије у највећем броју случајева у склопу манастирских конака, односно обично у сутерену или приземљу ових објеката.

Стамбени део манастирског комплекса – ћелије или манастирски конаци служе за преноћиште и индивидуалну молитву монаха. Они се и у овом крају од прошлог века уместо ћелија или келија називају коначима, а најстарији потичу из XIX века.

Конаци немају стално место у манастирима на овом подручју, а њихов положај је условљен у највећој мери топографским приликама и просторним могућностима. Они су током времена често мењали место и положај, али се најчешће налазе по ободу комплекса, када њихова спољна страна служи и као оградни манастирски зид као код Срећења, Тројице, Никоља, Јовања и Ваведења. Могу бити постављени и слободно у простору порте као код Благовештења и Вујна. Конаци су најчешће по свом садржају комбиновани објекти код којих се обично у приземљу или сутерену налази кухиња, трпезарија или неки други садржај, а на спрату су собе.

Најстарији коначи се помињу у Благовештењу 1664. године,²³ али они нису сачувани. Уместо њих су касније саграђени нови. На Каницовој графици Благовештења из 1860. године види се зграда са тремом на

23. М. Чапак-Медић, *Благовештење под Кабларом*, Градац, бр. 88, 89. стр. 89.

источној страни, која је вероватно служила као конак.²⁴ Садашњи стари конак у овом манастиру је подигнут са северне стране цркве 1869. године. У периоду између два светска рата подигнута су још два нова конака – један на југоисточној страни 1920. и други на источној страни 1932. године.²⁵ И стари и нови конаци су спратни објекти са сутереном и приземљем у које су смештени трпезарија, кухиња и помоћни простори, а на спрату су собе.

На графици манастира Сретења из 1845. год.²⁶ (сл. 4) видимо да су се тада конаци налазили са северне стране цркве уз потпорни зид и два са јужне стране, од којих је један био спратни а други приземни. Касније је епископ Никифор саградио и велики конак са западне стране са подрумом, који је после Другог светског рата добио и спрат. И стари конак у манастиру Тројице из 1844. године се налазио на северној страни уз манастирски зид, а уместо њега је у предратном периоду саграђен нови на јужној страни.

Из линореза Ивана Лучева из предратног периода²⁷ (сл. 2) на коме је приказан манастир Никоље, види се поред других зграда и положај и распоред конака. Стари „Кнез Милошев конак” је приказан на јужној страни цркве уз Мораву, а на северној страни се налазе још два конака, од којих је један са подрумом и четири одељења на спрату, који је 1907. године подигао синђел Гаврило Марковић.²⁸ На месту другог старог конака који је пре рата био склон паду, подигнут је после рата нови конак.

И у другим манастирима конаци су током времена мењали место и положај, односно уместо старих конака грађени су нови – најчешће на другом месту. И у Вујну је стари конак из прошлог века са северне стране цркве, а нови, данашњи, на западној страни код улаза.

Економски део манастира је најчешће одвојен и налази се или ван манастирског зида или у посебно ограђеном делу уз порту. Најчешћи је случај да су само поједини економски садржаји као стаје, амбари, качаре и још неки помоћни објекти издвојени, а чисти садржаји (подруми, оставе за храну и брашно) смештени у објекте у порти. Такве примере имамо код манастира: Сретења, Тројице, Вавдења и Вујна (сл. 2, 3, 4 и 5).

24. Ф. Каниц, наведено дело, стр. 528-535.

25. М. Чапак-Медић, наведено дело, стр. 89-90.

26. Група аутора, *Овчарско кабларски манастири*, Градац, бр. 88, 89, графички прилози.

27. Група аутора, наведено дело, стр. 83.

28. Синишта Пауновић, *Манастир Никоље* (одломци), Градац бр. 88, 89, стр. 62-63.

Економски део је различит по садржају и зависи од величине и економског стања манастира, али и од других околности. Он се састоји од остава, амбара за храну, за жито и брашно, подрума за пиће и зимницу, сушара, пећи, а код неких манастира и качара, радионица и стаја за стоку. Посебно издвојене економске делове са стајама за стоку имају манастири: Никоље, Тројица, Сретење, Вујан и Ваведење. Манастири који поседују воћњаке и винограде – Сретење, Никоље, Вујан и некад Благовештење, имају простор за смештај шљива и грожђа и подруме за пиће. Поједини манастири, као Сретење, имају и посебно издвојене економије на манастирском имању, неки немају својих добара и економија, као што је Преображење, већ се искључиво издржавају од добровољних прилога верника, па се то одразило и на садржај и организацију њиховог економског дела.

Ограда и заштита манастирских простора

Манастир је као просторна и архитектонска целина по правилу скоро увек омеђен и ограђен обимним зидом. Зид је овде имао двоструку намену: да физички заштити његов простор и да га психолошки одвоји и створи му потребан мир за обављање његове главне функције – посвећивање монашке заједнице молитви и Богу. Манастири су морали бити заштићени и зато што су се у њима чувале и велике драгоцености: иконе, реликвије, сасуде, дарови и предмети од скупоценог материјала и уметничке израде, па и читаве ризнице. Поред манастирске ограде – зида, велика пажња је посвећивана и манастирским улазима – капијама. Контрола улаза и боравак у манастиру били су у складу са манастирским уставом; обично је постојао само један главни улаз, а остали су били нижег ранга и водили су ка манастирским имањима и економским објектима.²⁹

Осим манастирских ограда и капија, манастири су у средњем веку били заштићени и кулама (пирговима), а многи су пред турском најездом крајем XIV и у XV веку претварани и у права утврђења, као Манастија и Раваница.³⁰

Овчарско-кабларски манастири, настали углавном у турском периоду, у највећем броју случајева су били ограђени зидом као Никоље (сл. 2. и 3), Благовештење, Св. Тројица, Сретење (сл. 3. и 4) и Ваведење, али их је било и са дрвеним оградама као старо Преображење, а де-

29. Светлана Поповић, наведено дело, стр. 127.

30. Исто, стр. 212.

лом и неки други. Вероватно су за време Турака заједно са манастирима страдале и ограде, па су неки од њих, као Сретење, Тројица па и други, ослобођење дочекали не само са оштећеним оградама, већ и без њих. Преостала два манастира ван ове целине, Стјеник и Вујан (настао почетком прошлог века), имају дрвене ограде од коља и летава.

Улази или капије у манастирима овог подручја су условљени конфигурацијом терена, приступним путевима, али и другим приликама. И овде се поред главних улаза јављају и споредни који повезују манастир са његовом економијом, помоћним објектима или споредним путевима. Тако су главни улази код Никоља на источној страни, код Благовештења на североисточној, код Вавдења и Тројице на јужној, код Сретења на југоистоку, код Вујна па западу и код новог Преображења на истоку. Споредни улази у манастире се налазе код Сретења на североистоку, код Тројице на северу, код Никоља па западу и југу према Морави и код старог Преображења на југу.

Један број овчарско-кабларских манастира је поред зидова имао и куле које су служиле за заштиту, али и за друге намене. Податке о њима имамо у описима путописаца, али и у археолошким остацима. Тако Вук Караџић при посети овчарским манастирима при опису Јовања каже: „Више намастира на бријегу имају зидине од некакве куле, које се сад зову градина; и приповиједа се, да је Јовање некад била као лавра, и из ње се заповиједало и судило свима осталим намастирима око Каблара и Овчара; а на овој кули да им је била звонара, под звонаром писарница (ће су књиге писате), а под писарницом тавница.”³¹ Вук и при опису Благовештења наводи: „И више овога намастира имају неке зидине на бријегу; калуђери мисле, да је и онђе била кула за писање књига, као и више Јовања.”³²

Археолошким истраживањима извршеним 1977. и 1978. године на локалитету „Кулина” више манастира Јовања, код манастира Успење, откривени су делови куле димензија 9,8 x 9,8 м и остатка једног објекта величине 8,6 x 6,3 м, који се оквирно могу датовати у време XV или XVI века.³³

По мишљењу М. Протића, Данило II за време своје управе српском црквом од 1324 – 1338. „Унапредио је Јовање и изнад њега подигао кулу са звоником, а такође и Благовештење са његовом Илињском кулом, те је тако утврдио и осигурао централни део клисуре тј. њен

31. Вук Ст. Караџић, наведено дело, стр. 13.

32. Исто, стр. 15-16.

33. Обренија Вукадић, *Археолошка истраживања на локалитету „Кулина” код Каблара*, Рашка баштина 2, стр. 167-168.

улаз и излаз.”³⁴ Протић сматра да је Јовање тада овде постао и главни манастир са чије су куле звона оглашавала не само време молитве већ и наилазак непријатеља.

Из свега изложеног се може закључити да је у овчарско-кабларским манастирима, поред зидова, постојао и систем заштите кулама, које су истовремено служиле као звоници, али и у неке друге сврхе. Ови објекти су сигурно страдали, али су повремено и делимично обнављани у периоду турске окупације. Поједини манастири су у турском периоду остајали неко време, а неки и трајно, без зидова, док су неки, као старо Преображење и касније подигнути Вујан, имали само дрвене ограде.

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АРХИТЕКТУРЕ МОНАСТИРСКИХ ЦЕЛИНА

Манастирске целине на овом подручју су по досадашњим истраживањима и сазнањима настале у турском периоду, мада има индиција да су неки манастири, као на пример Никоље, можда саграђени и раније.³⁵ То је време турске окупације које карактеришу скромније грађевине и по материјалним могућностима и по знању. Више није било ни владара ни властеле па је цркве најчешће подизао народ уз помоћ монаха и богатијих појединаца. Манастири на овом подручју су у турском периоду више пута страдали и обнављани, па је мали број манастирских грађевина сачувао свој првобитни изглед. То се нарочито односи на манастирске конаке који су углавном обновљени или поново саграђени у XIX веку али и касније. Због тога ће ова анализа обухватити само до данас сачуване објекте и из турског и из каснијег периода.

Манастирске цркве

Манастирске цркве саграђене на овом подручју доста су скромније и мање него у предтурском периоду, а по диспозицији и спољној обради једноставније. У типолошком погледу то су објекти једноставније основе, једнопросторни, некад и са куполом, а појављују се често и бочни додаци. Оне су настале обично по узору на цркве из предтурског периода, а најчешће под рашким или моравским утицајем. Један број цркава је каснијим обновама и преградњама променио и првобитну кон-

34. М. Протић, *Православље*, 1. април 1977. године.

35. Синиша Пауновић, *Манастир Никоље*, Градац бр. 98, 99, стр. 56.

цепцију и изглед као Вазнесење, Илиње и Успење, тако да више поуздано не знамо како су некада изгледали. Ипак из досада сачуваних објеката и расположиве грађе можемо их разврстати у две основне групе:

I Манастирске цркве једноставне основе;

II Манастирске цркве са бочним додацима.

У прву групу спадају: старо Преображење, Ваведење, а вероватно и Вазнесење. Стара црква Преображења је порушена 1911. због изградње железничке пруге, а била је једнобродна грађевина без куполе и бочних додатака.³⁶ Манастир Ваведење је нешто развијеније основе, а пре реконструкције из 1874. године је на средњем делу имао и куполу³⁷ (сл. 6). Слична је по типу била и некадашња црква манастира Вазнесење,³⁸ произвољно обновљена у новије време.

Црква манастира Сретење обновљена 1818. године већ представља прелаз ка следећем типу. Она у основи има бочне плитке нише у ширини зида које излазе напоље и наговештавају мале бочне додатке.

Друга група цркава са бочним додацима је прилично заступљена на овом подручју. Оне се даље по узору по коме су настале могу поделити у две подгрупе: у цркве настале по узору на рашку архитектуру и у цркве настале под утицајем моравске архитектуре. У прву, рашку подгрупу, спадају Св. Тројица и Благовештење, а у другу моравску, Никоље, Јовање и Стјеник.

Најизразитији представник цркава насталих по рашком узору је Св. Тројица (сл. 7). То је једнобродна грађевина са трансептом, троделним олтарским простором и куполом над централним делом. Ова црква по својој основи, просторној композицији и архитектонским детаљима представља не само најзначајнију манастирску цркву на овом простору, већ и једно од најлепших црквених остварења тога доба.³⁹ Она је по мишљењу Милке Чанак-Медић највероватније грађена по узору на цркву у Ариљу.⁴⁰

Друга црква која припада истом типу као Тројица је Благовештење. То је једнобродна грађевина са трансептом, крстобразног облика са полукружном апсидом и касније придодатом припратом.⁴¹ Благовештење својом просторном композицијом, складним масама, наглаше-

36. Феликс Каниц, наведено дело, Градац 98, 99, стр. 29.

37. Драгомир Поповић, *Манастир Ваведење*, Градац 98, 99, стр. 97.

38. Ђурђе Бошковић, Иван Здравковић, Милутин Гарашанин, Јован Ковачевић; *Споменици културе у Овчарско-кабларској клисури*, Градац 98, 99, стр. 72.

39. Милка Чанак-Медић, *Манастир Тројице код Овчаром*, Градац 98, 99, стр. 11.

40. Милка Чанак-Медић, наведено дело, стр. 109.

41. Милка Чанак-Медић, *Благовештење код Кабларом*, Градац 98, 99, стр. 90.

ном куполом над централним делом и поред скромне архитектонске пластике представља репрезентативни пример црквене архитектуре свога доба.

Најзначајнији сачувани представник цркава насталих по моравском узору на овом подручју је манастир Никоље. То је једнобродна грађевина триконхалне основе без куполе, са припратом на западном делу (сл. 8). Црква је скромних димензија, али складне архитектонске композиције, зидана од ломљеног камена али са финим архитектонским детаљима. Нарочито се истичу венци и прозори на бочним фасадама рађени по рашком узору.⁴²

Овом типу је припадала и стара црква манастира Јовање порушена 1959. године због изградње хидроцентрале Међувршје. Црква је имала облик триконхоса са куполом и касније придодатим нартексом. Јовање је у основи имало упрошћени моравски облик, али су архитектонски детаљи, портали, прозори и венац рађени у рашком маниру слично као код манастира Тројице.⁴³

Типу цркава насталих у једној мери по моравском узору припада и манастир Стјеник у селу Бањици на Јелици. И ова црква има облик триконхоса, без куполе, са дрвеним тремом на западној страни, али је по обради много скромнија од Никоља.

Манастирски конаци

Конаци су грађевине за становање монаха. Они су раније називани ћелије („келије“) и били су у средњем веку искључиво намењени за преноћиште и индивидуалну молитву монаха, док су остали садржаји: капела, кухиња и трпезарија обавезно били одвојени.⁴⁴ Временом, у турском периоду, ови објекти добијају и друге намене, а од XIX века то су најчешће вишенаменски објекти који се називају конацима.⁴⁵

Манастирски конаци на овом подручју први пут се помињу у манастиру Благовештење 1664. године.⁴⁶ Они су у турском периоду више пута страдали, а затим поново обнављани. Многи путописци који су обилазили ове манастире у прошлом веку наводе бројне рушевине и зидове од старих „ћелија“. Тако Вук Караџић при опису манастира Прео-

42. Бурђе Бонковић, Иван Здравковић, Милутин Гарашанин, Јован Ковачевић, наведено дело, стр. 71.

43. Исто, стр. 71.

44. Светлана Поповић, *Крст у кругу*, поглавље Врсте манастирских грађевина, ћелије, стр. 120.

45. Светлана Поповић, наведено дело, стр. 120.

46. Милка Чанак-Медић, *Благовештење код Кабларом*, Градац 98, 99, стр. 88.

бражење наводи: „И ове зидине сведоче да је овде некад било више ћелија и калуђера, али сад нема до само једна мала кућица и у њој живи само један калуђер”.⁴⁷ Слично наводи и Јоаким Вујић при обиласку ових манастира 1826. године. И Вук Караџић и Вујић ове објекте још називају „келијама”, и судећи по њиховим описима то су најчешће били спратни објекти распоређени око цркве, а врло често су служили и као оградни зид. Тако Вук при опису Сретења наводи: „А стара црква је била велика и наоколо свуд ограђена ћелијама, од које се зидине и сад знаду”, а за Јовање каже: „Ћелије су биле на два ката свуд унаоко-ло”.⁴⁸

Судећи према описима путописаца и сачуваним објектима (који су углавном из последња два века) манастирски коначи су најчешће били спратни објекти или са подрумом, а по садржају поред монашких соба имали су и друге намене, као подруме, оставе, кухиње, капеле а понекад и трпезарије.

У типолошком погледу можемо их поделити на три типа (сл. 9):

- I Конаке са тремом;
- II Конаке без трема;
- III Конаке са ходником.

Први тип конака са тремом у правом смислу до данас није сачуван, а зна се да их је било на овом простору. У овај тип само делимично можемо сврстати стари конач у Тројици обновљен 1844. године и Милошев конач у Никољу. Ови коначи имају трем, али се из њега не улази директно у манастирске собе, већ у предпростор са пећима (оцаклију) а из ње у собе – ћелије. Кнез Милошев конач у Никољу је спратни објекат са подрумом и два трема са северне и јужне стране, при чему је северни спратни служио за улазак у објекат. Конач у Тројици је сличан по организацији као и у Никољу,⁴⁹ али од њега мањи, без спрата и има трем само са предње стране.

Други тип конака без трема представља стари конач у манастиру Сретење. То је приземни објекат организован око улазног предпростора са пећима, из кога се улазило у монашке собе – ћелије (сл. 9^{II}).

Трећи тип конака представљају коначи организовани око ходника. Овај начин организације има већина манастирских конака на овом подручју, а грађени су и у прошлом и у овом веку. Тако је стари конач у манастиру Благовештење саграђен 1869. године имао ходник са северне а собе са јужне стране. Конач манастира Вујан, саграђен око по-

47. Вук Стефановић Караџић, *Почетак описанија српски манастири*, Градац 98, 99, стр. 14.

48. Вук Стефановић Караџић, *наведено дело*, стр. 15. и 16.

49. Милка Чанак-Медић, *Манастир Тројица код Овчаром*, Градац 98, 99, стр. 112.

ловине прошлог века, био је са подрумом и организован са ходником по средини објекта са два реда манастирских соба (сл.9¹¹). Овај начин организације објекта са ходником примењен је и код велике већине манастирских конака саграђених на овом подручју и у овом веку, а нарочито између два рата па и после рата. Такви примери су коначи у Благовештењу из 1932. године, Никољу и дограђени конач у Сретењу после рата.

У погледу стилских карактеристика и утицају, архитектуру конача можемо поделити на:

- I Објекте грађене у духу народног градитељства;
- II Објекте грађене у духу стилске архитектуре;
- III Објекте без изражених стилских обележја.

У прву групу можемо сврстати: кнез Милошев конач у Никољу и старе коначе у Тројици, Сретењу, Благовештењу и Вујну. То су најчешће правоугаони објекти са подрумом или спратом завршени четвороводним, ређе двоводним или троводним кровом, са великим стрехама и покривени ћерамидама. Ови објекти су најчешће спољне обраде, обично са подрумом од камена и мирним низом прозора, а од архитектонских детаља истичу се подрумски портали и дрвени тремови код неких објекта. Најрепрезентативнији пример представља кнез Милошев конач у Никољу, али су вредни и коначи у Тројици, Вујну и Благовештењу.

У објекте грађене у духу стилске архитектуре можемо сврстати конач у Благовештењу из 1920. године грађен у духу ловачких кућа,⁵⁰ са стилским детаљима око прозора са јужне стране, други конач у Благовештењу саграђен 1932. године у духу железничких станица⁵¹ са класицистичким детаљима и стари конач у обновљеном манастиру Преображење.

Последњу групу објекта сачињавају коначи настали у времену између два рата, али један број и после рата који немају јасно изражена обележја. У такве примере можемо сврстати и новије коначе у Сретењу, Тројици, Никољу, Ваведењу и друге.

50. Милка Чанак-Медић, *Благовештење под Кабларом*, Градац 98, 99, стр. 89.

51. Милка Чанак-Медић, *наведено дело*, стр. 90.

ЗАКЉУЧАК

Анализом манастирских целина на чачанском подручју могу се извести следећи закључци:

1) Манастири овог подручја за разлику од наших средњовековних црквених задужбина (грађених на бираним местима и уз путеве), подигнути су готово сви у забаченим и тешко приступачним местима, али увек у близини реке или извора. На облик и организацију манастирског комплекса пресудно су утицали топографски и природни услови локације. Већина манастира овог подручја има у својој организацији распоред централног типа, са црквом у средини комплекса и осталим садржајима распоређеним по ободу. Положај и место осталих манастирских садржаја: капеле, трпезарије, конака и гробља нису никад у комплексу строго одређени и зависе од топографских прилика и просторних могућности локације. Најчешћи је случај да се капеле и трпезарије граде у комбинацији са конаком или неким другим манастирским садржајем, при чему се и њихово место временом мењало и у оквиру истог манастира.

2) Манастирске цркве доста су скромније и мање него у предтурском периоду и грађене су најчешће по упрошћеном рашком или моравском узору, али се јављају једноставније једнобродне грађевине.

3) Манастирски коначи су најчешће спратни објекти, или са подрумом који поред манастирских соба имају и друге садржаје, а могу бити организовани са тремом, холлом или ходником.

MONASTERY COMPLEXES IN THE ČAČAK AREA

There are ten monastery complexes in the Čačak area, eight of which are located in the Ovčar-Kablar gorge: Blagoveštenje (the Annunciation), Nikolje (dedicated to St. Nicholas), Jovanje (dedicated to St. John), Vavedenje (Virgin's entry into the church), Sv. Trojica (the Holy Trinity), Sretenje (the Visitation of the Virgin), Preobraženje (the Transfiguration) and Vaznesenje (Christ's Ascension), as well as Vujan and Stjenik on Mounts Vujan and Jelica, respectively.

According to our present knowledge, most monastery complexes in this area date back to the period of Turkish occupation or to the later period of Serbian medieval state. Judging by some sources, this area used to have more monasteries, but they were destroyed during the Turkish period.

Studies of these complexes, carried out up to now, have been incomplete and partial, and mainly related only to certain monastic churches, fresco painting and other objects of art.

The paper aims at comprehensive researches into the spatial aspect and the organization of the monastery complex, i.e. the arrangement of units, as well as at the way they are organized and typified.

The following major conclusions may be inferred from the studies on the monastery complexes in this area:

– In contrast to the majority of Serbian medieval endowments (erected on the special places and near the roads), almost all the monasteries in this area were established on the remote and hardly accessible sites.

– Topographical and natural conditions of the location were decisive in designing the shape and the organization of the monastery complexes.

– Most monasteries in this area have the organization of the centralised type with a church in the middle of the complex.

– The position and the site of the other monastery units: chapel, dining-room, guest house and churchyard, are not precisely determined and depend on topographical and spatial possibilities of the location.

– The monastery units, churches and guest houses are more modest and smaller as compared to those belonging to the medieval period and were frequently built after the structures from the pre-Turkish period.

Dr Miloš Radovanović

MONASTÈRES ET LEURS ANNEXES DANS LA RÉGION DE TCHATCHAK

La région de Tchatchak compte actuellement dix monastères, dont huit sont situés dans le défilé que forment l'Ovčar et le Kablar; ce sont: Nikolje, Jovanje et ceux qui sont dédiés à la Présentation de la Vierge au temple, à l'Annonciation, à l'a Trinité, à la Présentation de Jésus au temple, à la Transfiguration et à l'Ascension; dans la montagne de Vujan se trouve le monastère homonyme et dans celle de Jelica – le monastère de Stjenik.

A en juger par les informations dont nous disposons, la plupart de ces monastères datent des dernières années de l'État serbe médiéval ou de l'occupation turque de la Serbie. Selon certaines sources, autrefois, les monastères étaient beaucoup plus nombreux dans cette région, mais ils ont été détruits pendant l'occupation turque.

Les recherches effectuées jusqu'ici sur ces monastères étaient incomplètes et partielles, ne concernant que les églises des monastères susmentionnés, leur peinture murale ou leurs objets d'art.

L'auteur du présent ouvrage s'est proposé d'étudier d'abord la disposition, dans la région, des monastères et de leurs annexes le mode de leur organisation spatiale et de leur classement du point de vue de la typologie.

L'analyse de ces questions lui a permis de tirer des conclusions, dont il n'expose ici que celles qu'il considère comme les plus importantes. Les voici:

– à la différence de la majorité des fondations pieuses srbes du moyen âge /construites sur les emplacements de shoix ou au bord des routes/, les monastères de la région de Tchatchak sont situés, presque tous, dans des coins perdus, difficilement accessibles;

– la forme et l'organisation spatiale des monastères en question et de leurs annexes avaient été fortement influencées par les données topographiques et naturelles de leur emplacement;

– dans la plupart des monastères, l'église est située au centre de l'enceinte;

– la disposition spatiale des annexes des monastères – chapelles, réfectoires, bâtiments d'habitation et cimetières – n'était pas strictement fixée: elle dépendait des caractéristiques topographiques autres de l'emplacement;

– les bâtiments faisant partie des monastères – églises et locaux à usage d'habitation – sont plus modestes et de dimensions moins importantes que ceux du moyen âge, mais ils étaient construits le plus souvent sur le modèle de ceux de la période qui avait précédé l'occupation turque de la Serbie.

Miloš Radovanović

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the success of any business and for the protection of the interests of all parties involved. The text outlines the various methods and systems that can be used to ensure the accuracy and reliability of financial data.

The second part of the document focuses on the role of the auditor in the financial reporting process. It describes the responsibilities of the auditor and the standards that must be followed to ensure the integrity of the financial statements. The text also discusses the importance of communication between the auditor and the management of the company.

The third part of the document discusses the various factors that can affect the accuracy of financial reporting. It identifies the common sources of error and provides guidance on how to avoid them. The text also discusses the importance of internal controls and the role of the board of directors in ensuring the accuracy of the financial statements.

The fourth part of the document discusses the various methods and systems that can be used to ensure the accuracy and reliability of financial data. It describes the various types of accounting systems and the advantages and disadvantages of each. The text also discusses the importance of regular audits and the role of the auditor in the financial reporting process.

The fifth part of the document discusses the various factors that can affect the accuracy of financial reporting. It identifies the common sources of error and provides guidance on how to avoid them. The text also discusses the importance of internal controls and the role of the board of directors in ensuring the accuracy of the financial statements.

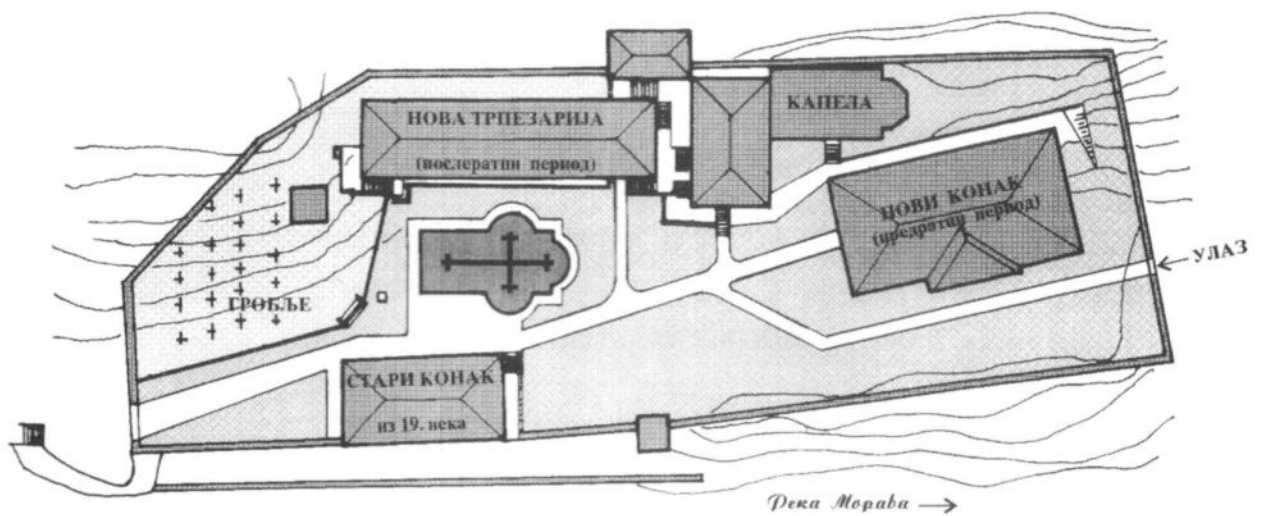

СЛ. 1
 Положај манастира на чачанском подручју

СЛ. 2

Манастир Никоље (линорез Ивана Лучева)
 (преузето из публикације „Овчарско-кабларски манастири”,
 Градац број 98,99)

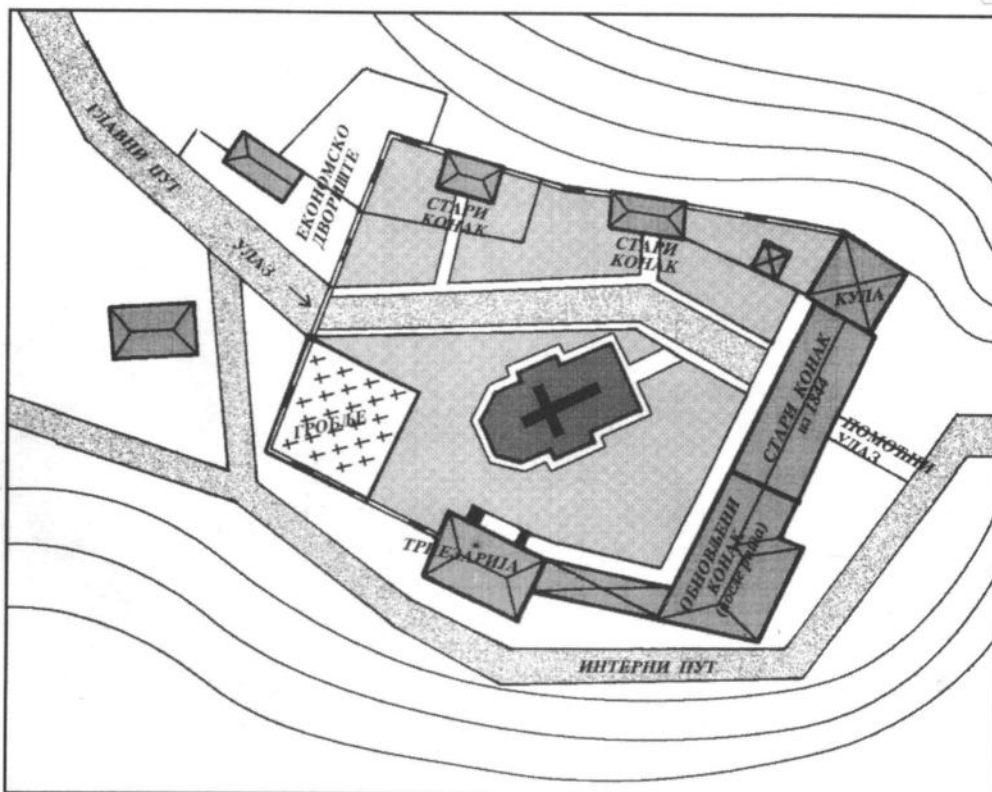

СЛ. 3

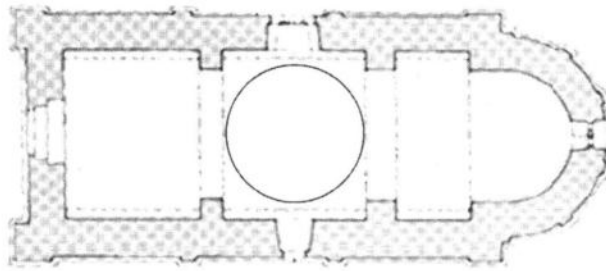
Комплекс манастира Никоље
 (дорађена ситуација Завода за заштиту споменика културе из Краљева)

СЛ. 4 Графика манастира Срећење из 1845. године
(преузето из публикације „Овчарско-кабларски манастири”,
Градац бр. 98/99)

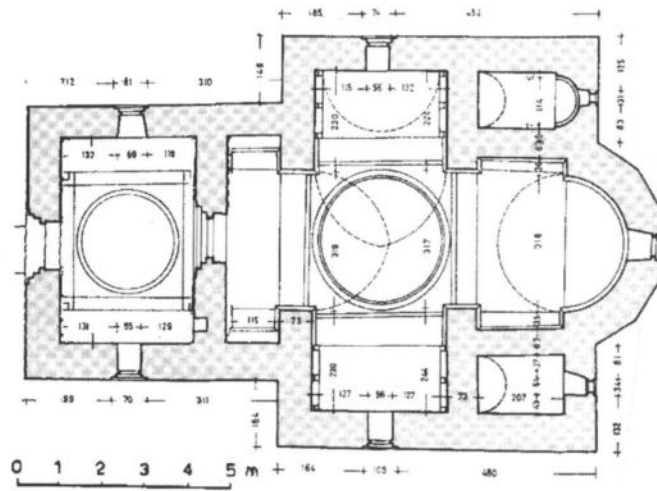

СЛ. 5 Ситуација манастира Срећење
(дорађени снимак геодетске управе у Чачку)

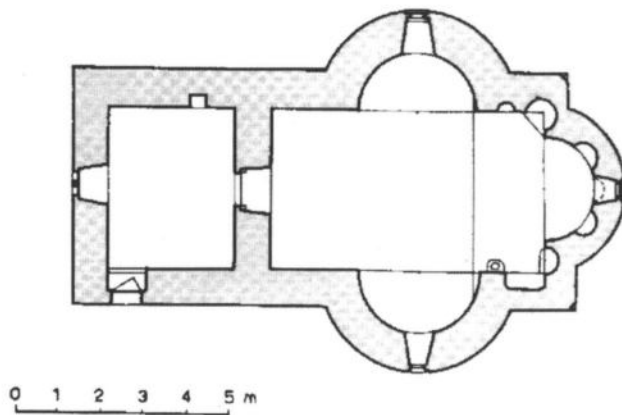
СЛ. 6

Основа манастира Ваведење пре реконструкције из 1874. год.
 према цртежу М. Валтровића
 (преузето из публикације „Овчарско-кабларски манастири”, Градац број 98/99)

СЛ. 7

Основа манастира Тројице
 (преузето из публикације Милке Чанак - Медић
 „Манастир Тројица под Овчаром” - Рашка Баштина број 1)

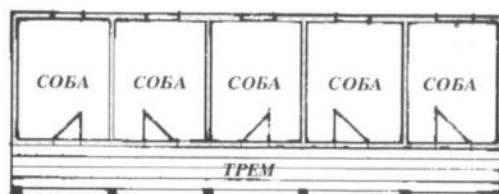

СЛ. 8

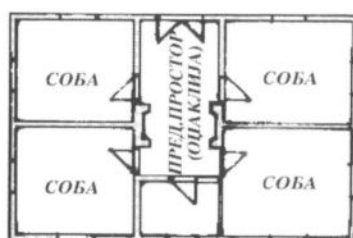
Основа манастира Никоље
 (преузето из публикације Марице Шапут
 „Споменици српског црквеног градитељства” XVI - XVII век)

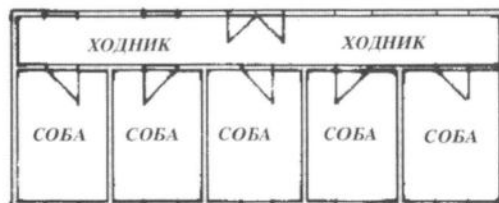
I Тип конака са тремом

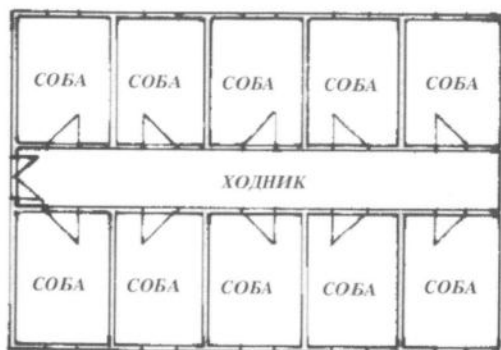
II Тип конака без трема (стари конак манастира Срегење)

III A Тип конака са ходником са стране (стари конак манастира Благовештење)

III B Тип конака са ходником по средини (стари конак манастира Вујан)

СЛ. 9

Типови манастирских конака